

Riksrådinnorna kom i rang näst efter de kungliga prinsessorna och hade vissa förpliktelser i hovlivets många ceremoniel. De sista 16 åren av sitt liv bodde Stina som lantjunkarhustru med sin make på godset Stora Ek, där Ulrik Scheffer avled den 4 mars 1799. Stina flyttade tillbaka till Stockholm, där sonen Magnus Fredrik skaffat henne en våning. Tiden i huvudstaden blev dock kort. Hela livet hade Stina lidit av klen hälsa och den 7 januari 1800 dog hon till följd av en mattande feber, som det står i Klara kyrkas dödbok.

Stina Pipers liv var på många sätt mycket privilegierat med goda ekonomiska förtecken, ett liv där hon rörde sig i samhällets högsta sociala skikt, vid hovet och nära kungafamiljen. Men det var också ett liv som periodvis var präglad av sorger och tragedier, särskilt hennes korta äktenskap med Erik Brahe. Helt lätt kan det inte heller ha varit att leva i ett slags samvetsäktenskap med kusinen Carl Ribbing och föda honom tre barn, som hon i princip inte tycks ha haft någon större kontakt med under deras uppväxt. Åren vid Ulrik Scheffers sida var till att börja med ett liv i maktens politiska centrum i Gustav III:s närhet, medan de sista åren av hennes liv åtminstone till det yttre föreföll något lugnare.

Det är en fascinerande värld Carin Bergström inbjuder läsaren till, men det är inte alltid lätt att hålla reda på alla släktförbindelser, ingiften, kärleksrelationer och andra förvecklingar. Dock är släktrådet längst bak i boken till god hjälp. Många historiskt kända namn, framför allt ur adelskalendern, passerar revy. Att verkligheten överträffar dikten kan tyckas vara en gammal klyscha, men den bekräftas ständigt och det gäller även i fråga om Stina Pipers liv. Boken om henne utgör ett mycket bra exempel på hur en forskare kan ta sig an en forskningsuppgift och sedan på ett lättfattligt sätt presentera sina rön för en kulturhistoriskt intresserad läsekrets. Texten är välformulerad och informativ och därtill innehåller boken bilder, som ger ytterligare kött på benen för den som är intresserad av tiden, miljöerna och huvudpersonerna. Boken innefattar också noter, litteraturförteckning samt person- och platsregister. Carin Bergström har all heder av sin forskningsinsats och av sitt sätt att presentera den.

Birgitta Meurling, Uppsala

Björksund. En levande historia. Carin Bergström, Carolina Brown Ahlund, Ralph Edenheim, Karin Lindvall, Nils Mörner och Sigurd Rahmqvist. Fotografi och form Dick Norberg. Rebecka Millhagen Adelswärd (red.). Bokförlaget Arena, Malmö 2010. 374 s., ill. ISBN 978-91-7843-354-4.

Detta arbete är en utförlig, välskriven, påkostad och mycket vackert illustrerad historik över det stora godset Björksund i Tystberga församling vid en vik av Östersjön någon dryg mil utanför Nyköping. Godsets hela historia tecknas från dess grundande under medeltiden. Arkeologen Sigurd Rahmqvist redogör för de invecklade jordaffärer inom feodaladeln, som ledde till att en stor egendom i bygden så småningom samlades inom släkten Gyllenstiernas ägo. Björksund bebyggdes med en sätesgård under 1500-talets andra hälft. Men dåtidens stormän flyttade regelbundet mellan olika gods och Björksund blev för riksdrotsen Nils Gyllenstierna, gårdens byggherre, mest en mellanstation mellan Stockholm och huvudgården Fågelvik i nordligaste Småland.

Gyllenstiernorna satt sedan på Björksund till 1700-talets slut. Historikern Carin Bergström skildrar levande utvecklingen under 1700-talet. 1727 uppfördes den nuvarande imposanta herrgårdsbyggnaden. Den gamla hade förstörts i en brand 1688. Även denna nya gårdsbyggherre hette Nils Gyllenstierna. Som officer hade han tjänat i Karl XII:s armé under fälttåget in i Ryssland och efter Poltava hade han hamnat i rysk fångenskap. Först 1722 kom han tillbaka till Sverige och lät då sätta igång arbetet med att uppföra en ny huvudbyggnad på Björksund. 1723 gifte han sig med den unga änkan Ulrika Juliana Brahe. Carin Bergström ger också en intressant redogörelse för släkten Gyllenstiernas förbindelser med den Skytteanska professuren vid Uppsala universitet. Professuren hade inrättats 1622 genom en donation av Johan Skytte. Rätten till utnämning av innehavare förbehölls donatorn, men denna rätt ärvdes av Skyttes dotter Anna, som gifte sig med Göran Gyllenstierna, ägare till Björksund. Uppgiften att representera donatorn i tillsättningsärenden övergick under 1800-talet till släkten Mörner, som då övertagit herrgården.

1700-talet rymde stor dramatik för ägarna till Björksund. Ulrika Juliana Brahes brorson Erik Brahe, som hon uppfostat sedan han tidigt blivit föräldralös, och hennes måg Gustaf Jacob Horn, gift med den enda dottern på gården, blev bägge svårt komprometterade vid den misslyckade ansatsen till statskupp sommaren

1756 vid kungaparets försök till att skaffa sig större makt i frihetstidens samhälle. Båda avrättades på planen framför Riddarholmskyrkan tillsammans med sex sammansvurna. Så småningom ärvdes Björksund av Ulrika Juliana Brahes dotterdotter Lovisa Ulrika Horn, som gifte sig med Carl Gabriel Mörner. Härigenom gick godset över i släkten Mörners ägo och har förblivit så till våra dagar. Carin Bergström ägnar paret Ulla Horn och Carl Gabriel Mörner stor uppmärksamhet; så satt de också mycket länge på gården, de avled först på 1820-talet.

Ralph Edenheim behandlar i sitt bidrag byggnaderna på Björksund. Huvudbyggnaden från 1727 är ett stort stenhus i tre våningar med mittrisalit och högt säteritak, ritat av fransmannen Joseph Gabriel Destain. Bottenvåningen innehöll kök och andra ekonomitrymmen, därtill gårdsarkivet. De två bostadsvåningarna har långsgående korridorer i mitten med sviter av rum på var sida av dessa. Edenheim ger intressant information om varje rums inredning. Texten fokuseras på de konsthistoriska kvaliteterna. Man får däremot ingen närmare beskrivning av rummens användning. Det är något en läsare kan sakna i boken, även om det säkert inte är lätt att rekonstruera rummens funktionsförändringar under nära nog tre seklers. Björksunds två låga flyglar tillkom på 1740-talet och ritades av Carl Hårleman. Bland övriga byggnader märks ett orangeri och ett livstall från 1700-talet.

Konsthistorikern Carolina Brown Ahlunds genomgång av porträttsamlingen på Björksund hör till bokens höjdpunkter. Artikeln kompletteras med en katalog över porträtten i slutet av boken, där varje tavla avbildas i färg. Den mindre initierade läsaren får här en lärorik inblick i porträttmåleriets historia från 1500-tal till 1900-tal. Många tavlor är kopior utförda efter tidigare avbildningar, inte sällan utförda efter den avbildades död. Brown Ahlund redogör för det äldre måleriets symboliska budskap, för ämbetsmannaporträttens magnifika statusverkan och för könsrollernas skiftande gestaltning under de olika seklerna. Känslor och identitet spelades länge ner i gestaltningen, ansiktena saknar ofta personlig karaktär. De bilder som i dag särskilt fångar åskådaren är väl just de som tycks återge personliga drag och utstrålning. Men för att finna dem måste man nog ha kommit fram till 1700-talets andra hälft, som bilden av Gustaf Jacob Horn (den 1756 halshuggne mågen på gården) utklädd till spefullt leende bonde eller Jonas Forsslunds känsligt gjorda porträtt av Ulla Horn på äldre dagar. Samlingen går ända fram till 2000-talet och några av de

nyare bidragen är intressanta tidstypiska tillskott, som Johannes Snellmans pennteckning av Nils Mörner från 1940-talet eller Eva Christina Stjernswärds dubbelporträtt av två av hans barn, en medveten återkoppling till ett märkligt dubbelporträtt av två små barn Gyllenstierna från 1648.

Godsets arbetsorganisation och de många underlydande på frälsehemman och torp behandlas av etnologen Karin Lindvall. I fokus i hennes skildring står inspektoren Fredric Wahlstedt, som tjänstgjorde på Björksund 1839–1873. Brevväxlingen mellan Wahlstedt och grevarna Mörner, vilka ofta var i Stockholm i skilda ärenden – flera av ägarna var långa perioder riksdagsmän under 1800-talet – är här en huvudkälla. Som på så många andra herrgårdar skedde en utveckling under 1800-talet, där godset i ökad omfattning drev jordbruket med egen arbetskraft i stället för med dagsverken från arrendatorer och där statarna i gengäld växte i antal och betydelse. Karin Lindvall låter läsaren bekanta sig med olika underlydande gårdar och dess folk och man får följa olika människoöden. Inspektorn och ytterst greven hade ständigt att fundera över om den eller den svårt skuldsatte bonden eller den eller den djupt alkoholiserade drängen skulle få vara kvar på sitt arrende eller i sin tjänst eller inte. Det är de vertikala kontakterna som står i förgrunden i denna välgjorda studie, de mellan greven och hans inspektör och mellan godsledningen och de underlydande.

I bokens sista bidrag skriver Nils Mörner enligt rubriken om godsets utveckling 1840–1910, men i realiteten även om den resterande utvecklingen under 1900-talet. Tyngdpunkten ligger dock på författarens farfarsfar, Axel Edvard Knut Mörner, som höll i tömmarna fram till sin död 1911. Under 1800-talet var dock ägoförhållandena litet oklara. Axel Mörner hade flera bröder och Björksund är inget fideikommiss där äldste sonen tagit över. I stället har man fått klara varje generationsbyte med komplicerade arvsskiften, vilket gör det desto märkligare att godset stannat så länge inom samma släkt. Arvsskiftena har väl underlättats av att familjen ägt flera godsegendomar, främst Kåreholm och Thorönsborg i Östergötland. Nils Mörners bidrag blir till slut en spännande beskrivning av ett storjordbruks möjligheter att klara ekonomin under växlande jordbrukskonjunkturer och satsningar på projekt med skiftande framgångar. I dag är det skogen och fastighetsbeståndet som tycks vara den ekonomiska ryggraden i verksamheten.

Björksundshistoriken är ett praktfullt verk som kanske särskilt utmärks av att alla bidrag utan undantag är

väl genomarbetade och intressanta att ta del av. Det rör sig med andra ord om en godsmonografi av genomgående hög kvalitet.

Mats Hellspång, Stockholm

Nils Edling: *De areella näringarnas välgörare: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och dess donatorer*. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2010. 734 s., ill. ISBN 978-91-86573-02-7.

Boken om *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien* vill presentera de personer, organisationer och företag som låtit dem förvalta stora donationer och använda avkastningen till ändamål som passar akademiens verksamheter. Akademiens aktiviteter gäller sedan länge skogs- och lantbruksfrågor men efterhand har verksamheten utökats till den s.k. gröna samhällssektorn.

Nils Edling är forskare vid historiska institutionen och prefekt vid Institutionen för utbildningsvetenskap vid Stockholms universitet. I förordet skriver han att boken har varit ett hobbyprojekt under flera år. Boken består av två delar. Första delen är en verksamhetshistorik över akademien från 1813 till idag. Den andra delen berättar om de fyrtyotvå donationer som akademien förvaltar.

Kronprins Karl Johan, som blev regent 1818, var engagerad i grundandet 1813 av Kungl. Lantbruksakademien och blev högste styresman. 1955 bytte man namn till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Akademiens uppgift är enligt stadgarna ”att med stöd av vetenskap och praktisk erfarenhet till samhällets gagn främja jordbruk och skogsbruk samt därtill knuten verksamhet”.

För att fullgöra sina uppdrag har akademien haft tillgång till tre olika former av finansiering: avkastningen från egna medel och fonder, statliga anslag och anslag från förvaltade donationer. Betydelsen av statliga anslag har minskat betydligt. Den ekonomiska basen är grundfonden från 1812, donationsfonden från 1919, fonden för skoglig verksamhet från 1957, biblioteksfonden från 1977 och till detta kommer de enskilda donationerna som utgör 42 stiftelser. Idag är stiftelserna livsviktiga för akademien och bekostar den utåtriktade verksamheten. Deras marknadsvärde var 2009 mer än 600 miljoner kronor och avkastningen översteg 26 miljoner kronor. Stiftelsernas fonder är juridiskt självständiga med akademien som förvaltare.

Ett av bokens huvudsyften är att öka kunskaperna

om donatorernas liv och verksamhet. Liksom i andra akademiens historiebrevningar är kunskaperna om donatorerna ofullständig. Författaren vill särskilt lyfta fram de personer som aldrig fått någon uppmärksamhet. Det andra huvudsyftet är att redovisa hur de ekonomiska bidragen har använts.

Vid sidan av kronprinsen var Abraham Niclas Edelcrantz (1754–1821), som var skald, uppfinnare, ämbetsman och lantbrukshållare, initiativtagare till akademien och dess förste direktör. Ett uppdrag för den nya akademien var att inordna hushållningssällskapen i verksamheten och förstärka den statliga förvaltningen. Akademien skulle lära bönderna att använda nya kunskaper och stimulera nyodlingsverksamheten för att säkra landets spannmålsförsörjning. 1813 började akademiens tidskrift *Kongl. Landbruks Akademiens Annaler* utkomma och den fortlever idag som *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift*.

I den nya sammanslutningen samlades personer som kan indelas i fyra grupper. Första gruppen representerar statsledningens högsta nivåer. Den andra gruppen var hushållningssällskapens företrädare. Den tredje gruppen bestod av akademiskt utbildade yrkesmän. Den fjärde och största gruppen var storgodsägare i Mälardalen. De utgjorde drygt hälften av de 294 ledamöterna.

Akademiens drev det s.k. Experimentalfältet, som var en viktig försöksanstalt och ett mönsterjordbruk; t.ex. infördes växelbruk på 1830-talet och under de följande årtiondena prövades nya spannmålssorter. Trädgårdsodlingen var också viktig, inte minst kommersiellt. Från sekelskiftet 1900 bedrev akademien en trädgårdsskola, som fanns kvar på Experimentalfältet till 1963. Under 1800-talet hade akademien ett myndighetsansvar, vilket innebar att den hade vetenskapligt och ekonomiskt ansvar för lantbruksundervisningen på riks- och länsnivå samt bedrev statlig rådgivning.

När Lantbruksstyrelsen grundades 1890 och tog över samtliga förvaltningsuppdrag förändrades akademiens position drastiskt. Mest kännbar var förlusten av den formella relationen till hushållningssällskapen. 1900 inrättades ett särskilt Jordbruksdepartement, vilket innebar nya kanaler för information och utbildning. Lantbrukets förändrade organisatoriska struktur med nya politiska och ekonomiska sammanslutningar förändrade också akademiens verksamhet.

Kring 1900 var lantbruksforskningen uppdelad på många institutioner och organisationer som konkurrerade. Dessa fick statliga anslag och en samordning blev nödvändig. 1907 inrättades därför ”Centralanstalten för